

Il patriziat dal temp da la Veglia Republica

Las famiglias dominantas en survista, part 1

■ En ina pitschna seria preschenta il LIR l'emprim las duas famiglias dominantas dal temp dal patriziat, ils von Planta ed ils von Salis, e porscha sil-suenter ina survista da las ulteriusas famiglias aristocraticas menziunadas en l'artitgel da survista «Patriziat».

Von Planta

Schlatta da noblezza bassa dal chapitel catedral da Cuira e famiglia aristocratica da la Republica da las Trais Lias cun residenza originara a Zuoz (Tuor Planta). Ils Planta èn attestads per l'emprima giada il 1244 cun Andreas a Zuoz. Els eran probablmain miigiurs da l'uestgieu da Cuira a Zuoz, lur stan sco ministerials era dentant nuncler. Tranter il 1250 ed il 1300 èn ils Planta daventads la famiglia dominanta en l'Engiadin'Ota. L'uffizi dal landamma da l'Engiadin'Ota (giurisdicziun bassa), ch'els han occupà dal 1288 fin a l'entschatta dal 16avel tschientaner, furmava la basa da lur pussanza. Ils Planta disponivan da possess funsil en l'Engiadin'Ota ed en la Bergiaglia, en il 14avel tschientaner era en l'Engiadina Bassa (Zernez) ed en il Pusclav. A partir dal 1317 èn els stads plinavant vasals dals conts dal Tirol per dretgs da minieras en l'Engiadina Bassa. A partir da la fin dal 14avel tschientaner han els acquistà tut ils dretgs da minieras en l'Engiadina Bassa, en l'Engiadin'Ota, en la Val Müstair e probablmain era en il Pusclav. Il 1389 han els occupà l'emprim uffizi ordaifer l'Engiadin'Ota, il 1407 èn els stads, cun Rudolf, per l'emprima giada members dal chapitel catedral da Cuira. En il 14avel tschientaner cumparan plirs Planta sco chavaliers. A partir dal 14avel tschientaner pon ins cumprovar connubis cun famiglias da noblezza bassa da l'uestgieu da Cuira, en pli cun la noblezza bassa dal Tirol dal Sid e cun la classe dirigenta da la Vuclina. Il 1367 han ils

Planta participà cun Thomas (attestà il 1356/1386) a l'emprim contract da domini tranter ils stans ed ils suverans da l'uestgieu da Cuira. A partir dal 14avel tschientaner han els occupà era uffizis en l'Engiadina Bassa, en il Vnuost, en la Val d'Alvra, en la Bergiaglia, en la Tumlleatga ed a Cuira. En il 15avel tschientaner han els appartegnì a las famiglias dominantas da noblezza bassa da l'uestgieu da Cuira. Lur basa economica furmavan las minieras. La famiglia è sa diromada en pliras lingias: Planta-Zuoz, Planta-Zernez (pli tard Planta-Wildenberg), Planta-Samedan, Planta-Susch, Planta-Cuira e Planta-Fürstenau. Ultra da quai è sortida ina lingia en Frantscha (Valence) che facheva part da la noblezza franzosa. Suenter il 1450 han ils Planta tgrirà stretgas relaziuns cun la claustra da mungias a Müstair, per la quala els han mess pliras abadessas fin en il 18avel tschientaner. Suenter il 1400 è sa furmada en connex cun la communalisaziun en l'Engiadin'Ota ina nova elita concurrenta (Travers, Juvalta, Raschèr), quai ch'ha manà il 1462 a la Brev dals tschintg sigils (nov urden da l'Engiadin'Ota).

Suenter l'abolizium da la suveranità territoriala da l'uestg en la Republica da las Trais Lias tras ils Artitgels da Glion dal 1524 e 1526 èn ils Planta daventads la famiglia la pli influenta sper ils Salis. Il 1558 ha Johann acquistà il signuradi da Razén. Ils Planta han occupà uffizis en il chapitel catedral ed han mess cun Thomas (* 1520) in uestg da Cuira. Fin l'entschatta dal 17avel tschientaner ha alura la lingia originara da Zuoz pers temporarmain si'influenza, a partir da l'emprima mesadad dal 17avel tschientaner è ella puspè daventada predominanta en l'Engiadin'Ota. Cun Ambrosius è sa furmada a Malans ina lingia laterala dals Planta-Zernez. Suenter la conquista da la Vuclina tras las Trais Lias (1512) èn

Durant ils Scumbigls grischuns è stà Pompejus von Planta (maletg), ensemen cun ses frar Rudolf, sco manader da la partida spagnol-austriaca en il center dals eveniments.

ils Planta stads, sper ils Salis, la famiglia d'uffizians la pli impurtanta en quella regiun. En il 16avel tschientaner èn els sa participads dad omaduas varts als cumbats da pussanza tranter la Frantscha-Vaniescha e l'Austria-Spagna ch'han culminà en ils Scumbigls grischuns. Dapi alura cumparan ils Planta en servetschs militars esters (tranter auter per l'Austria-Spagna, la Frantscha-Vaniescha e l'Ollanda). En il 18avel tschientaner han els mess, sper numerus auters uffiziers, era quatter generals.

Cun la reformaziun è la famiglia Planta sa dividida confessionalmain. A medem temp èn naschidas rivalitads politicas cun ils Salis, senza che las duas famiglias fissan propi sa cumbattidas ina l'autra (allianzas resp. confruntaziuns resultavan tenor opportunità). Ils conflicts da partidas han cuntanschi in punct culminant durant ils Scumbigls grischuns cun Rudolf e ses frar Pompejus, manader da la partida spagnol-austriaca. Suenter il 1650 è sa diminù l'engaschament politic dals Planta ed els han pers il 1675 il signuradi da Razén – in feud da pegn – a la famiglia Travers. En il 18avel tschientaner han els defendì parzialmain ils interess austriacs per far frunt a la dominanza creschenta dals Salis. Suenter il 1700 han las lingias dals Planta-Steinsberg-Wildenberg e dals Planta-Wildenberg-Malans pers lur influenza. A la fin dal 18avel ed a l'entschatta dal 19avel tschientaner stevan plirs Planta da la vart dals patriots. Els èn s'engaschads cunter ils Salis e per la partida franzosa (Gaudenz). Enturn il 1798 han els pers ils davos privilegis en l'Engiadin'Ota. Il 1805 è s'extinguida la lingia principala dals Planta-Wildenberg a Zernez. Fin en la segunda mesadad dal 19avel tschientaner èn singuls exponents dals Planta stads activs (e quai cun gronda paisa) en la politica chantunala ed a partir dal 1848 era en la politica federala (Andreas Rudolf, Peter Conradin).

En il 20avel tschientaner n'è la famiglia politicamain betg pli stada d'impurtanza.
Peter Conradin von Planta

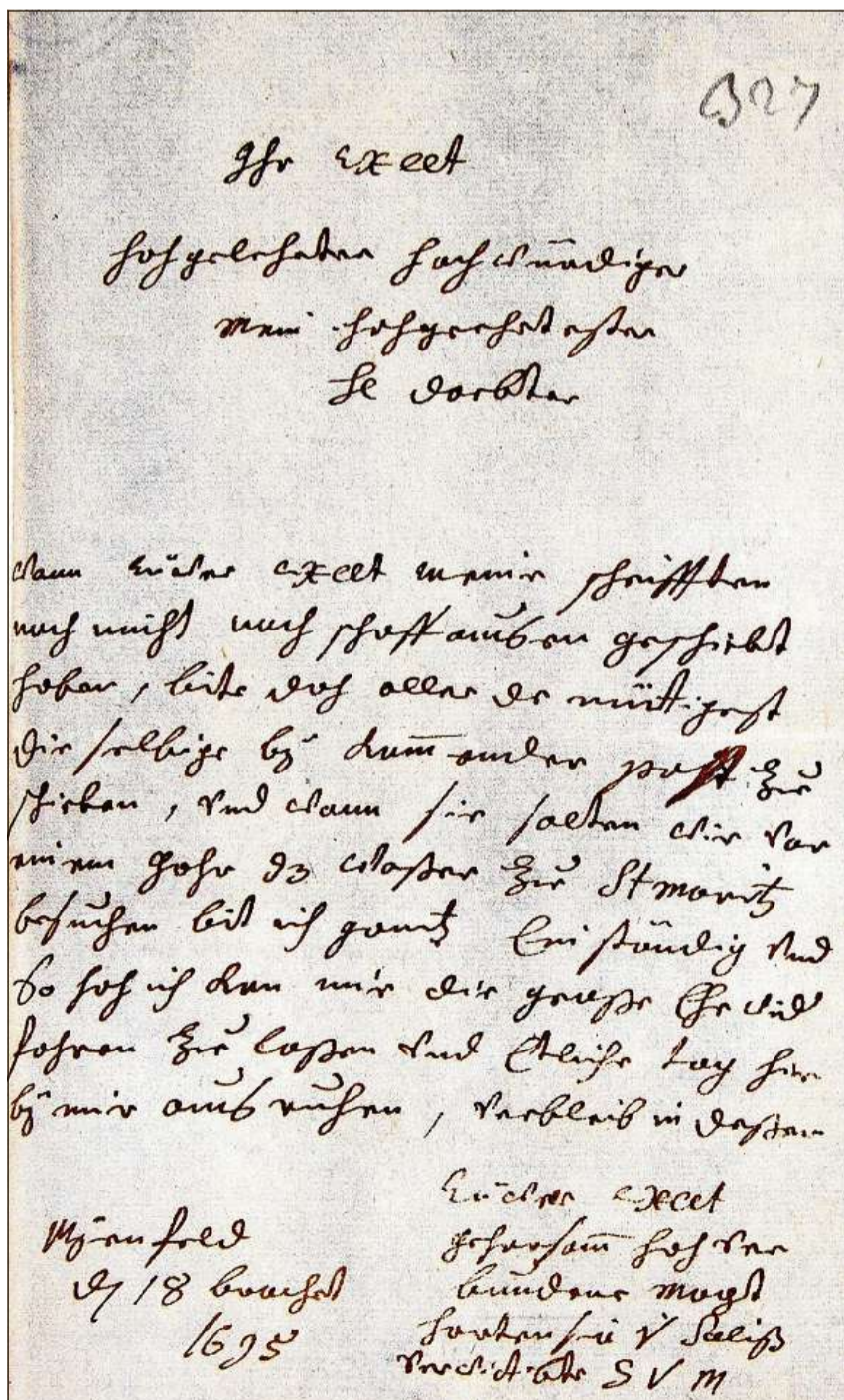
Von Salis

Schlatta da la noblezza bassa dal chapitel catedral da Cuira e famiglia aristocratica da las Trais Lias, oriunda da la Bergiaglia cun residenza originara a Suogl, nua ch'è attestà il 1300 sco emprim in Rudolf. Ils Salis provegnan probablmain da la classe dirigenta da Com ed en il 14avel tschientaner eran els mo d'impurtanza locala. Il 1396 han els mess l'emprim mastral (podestà) da la Bergiaglia ed èn daventads notars en il sid dal Grischun. Els possedevan funs a Clavenna ed a Plür e tgrivan relaziuns da parentella cun l'elita dal ducadi da Milaun ch'ha concedì ad els privilegis commerzials en ils onns 1391–1544.

En il 15avel tschientaner èn ils Salis s'establids tranter las famiglias dirigentas dal chapitel catedral da Cuira. Els han schlargià lur possess da la Bergiaglia en l'Engiadin'Ota ed han stabilì alianzas matrimonialas cun famiglias da la noblezza da servetsch da l'uestgieu da Cuira, senza dentant obtegnair ina pussanza particulara sco administraturs da dominis episcopals. Il temp da fluriziun dals Salis ha inizià en il 16avel tschientaner suenter la fundaziun da la Republica da las Trais Lias (1524). A partir da la mesadad dal 16avel tschientaner eran ils Salis, prevalentamain reformads, sper ils Planta la famiglia la pli pussanta dal Grischun. En il temp medieval tardiv han els prestà servetschs mercenars en l'Italia dal Nord ed a partir dal 16avel tschientaner per las pussanzas grondas da l'Europa. Da la famiglia d'uffiziers la pli briglianta dal Grischun ha cuntanschi ina trentina members fin la fin dal 18avel tschientaner il grad da general, per exempel Anton, Simon ed Ulysses. En Vuclina han ils Salis mess en il 16avel e 17avel tschientaner, ensemen cun ils Planta, il pli grond dumber d'uffizians.

A la posiziun dominanta dals Salis ha contribuì lur derasaziun sur l'entir Grischun en pliras lingias sco ils Salis-Samedan, ils Salis-Grüsch, ils Salis-Maienfeld, ils Salis-Zizers, ils Salis-Marschlins, Salis-Sils ed ils Salis-Rietberg a partir dal 16avel tschientaner tempriv. La lingia originara a Suogl ha subsistì, ulteriurs roms èn sa furmads en Vuclina (a Tiraun, lingia catolica), en Germania, en l'Austria ed en l'Engalterra. Durant ils Scumbigls grischuns en il 17avel tschientaner tempriv èn ils Salis stads tranter ils acturs principals, solitmain engaschads da la vart da la partida franzosa-veneziana, darar da la vart da la partida austriac-spagnola. La rivalitad cun ils Plantas ha culminà il 1621 en il murdratsch da Pompejus Planta per incumbensa da la partida veneziana sut ils Salis-Grüsch. Suenter la Guerra da trent'onns è l'influenza da la famiglia s'augmentada en il Grischun ed en Vuclina. En las Terras subditas avevan els, en cumparegliazun cun l'autra elita grischuna, il pli grond possess funsil e la pli spessa rait da relaziuns cun la classe dirigenta indigena. En il 18avel tschientaner han els mess en las Terras subditas il pli grond dumber d'uffizians ed han era consolidà lur posiziun politica en il Grischun, nua ch'els avevan influenza en mintgina da las Trais Lias. Politicamain èn ils Salis s'orientads fin a la Revoluziun pli ferm a la Frantscha, alura a l'Austria.

En il 18avel tschientaner èn pliras famiglias dirigentas sa drizzadas cunter la posiziun dominanta dals Salis en il Grischun ed en las Terras subditas. Il 1794 èsi reussi als patriots grischuns, sco moviment d'opposiziun, da limitar questa pussanza. En il 18avel tschientaner ed en il 19avel tschientaner tempriv avevan ils Salis ina gronda influenza en ils secturs da banca e da spediziun sco era en la funcziun da fittadins da duanas da las

Brev da Hortensia von Salis (maridada Gugelberg von Moos) ch'ha tgrirà in barat d'ideas intensiv cun divers scienziads.

Busta dal poet Johann Gaudenz von Salis-Seewis (1762–1834) ch'ha er fatg carriera militara e politica.

Trais Lias. Cun l'integraziun dal Grischun en la Republica helvetica è lur posiziun sco gruppaziun famigliara vegnida fermamain indeblida. Plirs Salis han operà en il 19avel tschientaner sin il plaun chantunale e federal sco politichers e militars, per exempel Johann Gaudenz e ses schender Johann Ulrich. Meta è sa fatga in num sco cumbattanta per ils dretgs da las dunnas e Jean Rudolf sco istoricher.

Peter Conradin von Planta

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.